

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІКИ

УДК 371.13

М. М. Бикова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

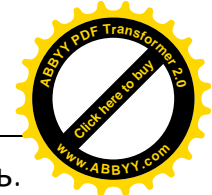
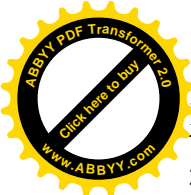
СІМЕЙНІ ТРАДИЦІЇ ТА ОБРЯДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СУЧАСНОГО ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розкривається зміст понять «етнопедагогіка», «родинна етнопедагогіка», розглядається співвідношення української етнопедагогічної мети та сучасної мети родинного виховання, аналізується вплив сімейних звичаїв та обрядів української етнопедагогіки на навчально-виховний процес, зокрема на можливі шляхи конструктивного використання етнопедагогічних знань у процесі родинного виховання.

Ключові слова: етнопедагогіка, народна педагогіка, родинна етнопедагогіка, педагогічна культура, етнопедагогічний ідеал, народні традиції та обряди, етнотрадиційна освіта.

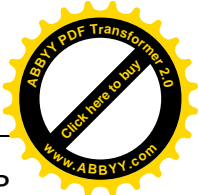
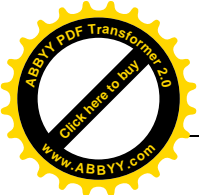
Постановка проблеми. Процес формування і розвитку особистості починається з моменту народження дитини. Тому набуває особливо великого значення сім'я, яка є природним середовищем первинної соціалізації дитини, одночасно і першим вихователем, і джерелом матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження й передачі культурних цінностей від покоління до покоління, відтворення населення тощо. Від сім'ї багато в чому залежить те, якою стане людина в майбутньому. З моменту появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя, трудової діяльності, допомогти засвоїти досвід старших поколінь, та на підставі цього сформувані власний досвід поведінки та діяльності. Саме в родині закладаються основи розвитку нахилів, здібностей дитини, норми людських стосунків, моральних якостей тощо.

Вивчення та передача культурно-історичних традицій та обрядів батьків, дідів і прадідів завжди складала фундамент родинного виховання. Отже, справжнє виховання не може існувати в «чистому вигляді», тобто поза традиційною культурою певної нації, воно має ґрунтуватися, насамперед, на культурно-історичних цінностях своєї нації. Серцевиною етновиховного процесу є родинне виховання. В нашій країні воно має глибоке історичне коріння. Сім'ю називали осередком суспільства; це символ вірного кохання, щоденного піклування, поваги, тепла та вдячності; це першоджерело людського духу, високої моральності. Сім'я є невтомною берегинею моральних чеснот, давніх звичаїв і традицій, пам'яті предків. Навколо неї склалося чимало ритуальних дій, обрядів і повір'їв, які мали

забезпечити щастя, добробут, процвітання, злагоду та плодючість. Виходячи в життя, людина дивилася і дивиться на нього очима тієї сім'ї, в якій росла, тобто родинне виховання є підґрунтям культури та самореалізації особистості, громадянської свідомості та моральності, відповідальної готовності до сімейних стосунків. Отже, ефективність етновиховної діяльності навчальних закладів завжди залежить і від якості взаємодії у сім'ї, наявності в ній стабільності та взаєморозуміння, або неприязні та конфлікту. На жаль, сьогодні демонструє й негативні приклади сімейного життя, виховання та стосунків, тому необхідно цілеспрямовано формувати у молоді правильне розуміння сутності сім'ї, її ролі, обов'язків, завдань та функцій. Українська етнопедагогіка має величезний досвід народних мудрих традицій, обрядів та звичаїв сімейного виховання. І саме сьогодні ми повертаємося до традиційного статусу української родини, а етнопедагогічні ідеї впроваджуємо в навчально-виховний процес.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження етнопедагогічних проблем у сучасному суспільстві досить розгалужене та багатоаспектне. Серед основних напрямів необхідно виокремити такі: теорія і практика родинної етнопедагогіки (Б. Алієва, Р. Аліхонова, А. Григор'єва, І. С. Портнягін, В. В. Чепак та ін.), етнопедагогічна підготовка вчителів, викладачів різних типів навчальних закладів (Т. В. Анісенкова, Л. С. Берсенєва, Т. В. Давидова, А. Н. Яковлева та ін.), етнопедагогічна культура народів (М. Ю. Айбазова, С. П. Біловолова, В. А. Ніколаєв та ін.), методологія етнопедагогіки (Г. М. Волков, К. Ж. Кожахметова, Г. І. Батуріна, О. Л. Христова, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко та ін.), історична етнопедагогіка (Т. Н. Петрова та ін.), інтегративна етнопедагогіка (І. А. Богданов, Т. А. Дзюба, А. Г. Ларіонова та ін.), етнопедагогічний менеджмент (Є. П. Жирков, О. І. Михайлова та ін.), етнопедагогіка міжетнічної толерантності (В. Б. Євтух, Ш. М. Арсалієв та ін.), етнопедагогічна освіта (В. А. Ніколаєв, М. Г. Харитонов, В. А. Мосіяшенко та ін.), порівняльна етнопедагогіка (К. Ж. Кожахметова, Л. І. Федорова та ін.). Також не можна розглядати етнопедагогічні дослідження у відриві від етнопсихологічних, основні напрями яких такі: етнічна прогностика (Олег Бондаренко), етнічна самоорганізація (А. Тарас), етнічна свідомість та самосвідомість (І. Маремшанова), психологічна антропологія (С. Лур'є), семантика менталітету (В. Колмаков), психологія великих національно-етнічних груп (Д. Ольшанський), зв'язок національної свідомості та національної культури (Е. М. Віноградова), етнічна ідентифікація (О. Волкогонова, І. Татаренко).

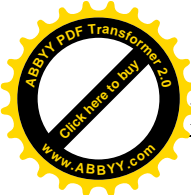

Українська етнопедагогіка сьогодні розглядається як окрема галузь педагогічного знання, яка містить у собі узагальнений досвід вітчизняного народного виховання і досліджує його актуальні аспекти, які є суттєвими для нинішніх і майбутніх поколінь. Вона тлумачиться як «національний варіант загальнолюдської педагогічної культури, яка в своєрідній формі виражає навчально-виховний досвід, інтереси й прагнення мас» [1, 409]. Сім'я посідає одне з найголовніших місць серед здобутків людства. Розглядаючи проблему використання обрядів та звичаїв української етнопедагогіки у практиці сучасного родинного виховання, маємо зазначити, що українська родина є найсуттєвішим структурним компонентом нації. Вона, як «компонент системи соціального формування особистості» [2, 222] втілює у собі її духовні, моральні, фізичні, матеріальні тощо надбання. А батьківське родинне виховання з його традиціями – це джерело сімейних цінностей та етнокультури.

Задача педагога – насичувати навчально-виховний процес гуманістичними ідеями родинної етнопедагогіки, напрацьованими віками вимогами до особистості, спроможними впливати на її становлення в сучасному світі.

Мета статті – визначити виховні ідеї деяких традицій і звичаїв української родинної етнопедагогіки та проаналізувати їх вплив на навчально-виховний процес.

Виклад основного матеріалу. Головна мета родинного виховання на сучасному етапі – формування якостей і властивостей особистості, які допомагають гідно долати труднощі й перепони, що трапляються на життєвому шляху. До таких якостей і властивостей належить фізичне здоров'я, розвинутий інтелект, працьовитість, моральність, духовність, готовність до сімейного життя. Вагому роль у вихованні особистості, яка б відповідала вищеперерахованим вимогам, відіграє правильно організована система вивчення національних ідеалів, традицій, звичаїв. Ця система має ґрунтуватися на національному світогляді, філософії народу, національній ідеології, сімейних звичаях та обрядах. Етнопедагогіка виступає дієвим чинником покращення якості виховання дітей у сім'ї, посилює його національну спрямованість. Вона суттєво вдосконалює родинно-педагогічний вплив на особистість, викликає позитивну реакцію на перевірені часом засоби виховного впливу. А засоби ці збережені у пам'яті народу і через живе спілкування передаються від пращурів до правнуків. Зміст виховання в родині обумовлений метою виховання в суспільстві і специфікою родинного виховання. Тому його складовими компонентами є відомі напрями виховання:

- фізичне («Ой, щоб спало, не плакало, та щоб росло, не боліло на головку та й на все тіло», «Здоровому все здорово», «Його й муха крилом приб'є», «Той здоров'я не цінює, хто хворий не був», «У здоровому тілі – здоровий дух», «Будь сильний духом, а не новим кожухом»);

- інтелектуальне («Добре того учити, хто хоче все знати», «Хто що знає, тим хліб заробляє», «Знання красить, а незнання смішить», «Пташка красна своїм пір'ям, а людина – своїм знанням», «Ніколи не кажи: «Не вмію», а завжди говори: «Навчуся»);

- моральне («Бережи честь з молоду», «Гляди, не забудь: людиною будь!», «Доброго тримайся, поганого цурайся», «Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся», «Хто не чинить лихого, тому не страшно нічого»);

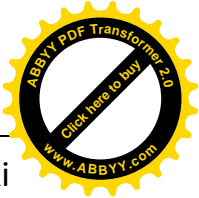
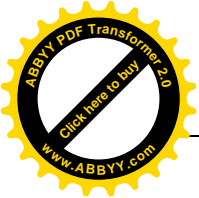
- трудове («Бджола мала, а й та працює», «Без праці жити – тільки небо коптити», «Гірко поробиш – солодко з'їси», «Людська праця – не дурниця, розкидати не годиться», «Хочеш їсти калачі, не сиди на печі»);

- художньо-естетичне («Музика без'язика, а людей збирає», «Як не будеш на музиці, то не будеш на язиці», «Поганому танцюристу і штани заважають», «Танцювати змолodu вчись, на старість не навчишся», «Де праця, там і пісня», «Найдороща пісня, з якою мати мене колисала», «Без голосу не співець, без грошей не купець», «Хто співає, той журбу проганяє»);

- екологічне («Земля – найбагатша, вода – найсильніша», «Зрубав дерева – посади два», «І вовк своїх вовченят любить», «Не знаємо ціну водиці, доки не висохла криниця», «Природа – одному мати, другому – мачуха», «Сонце світить на добрих і злих», «Що в лісі родиться, то у дворі згодиться»);

- статеве («Ще книжки в сумці, а вже хлопці на думці», «Біда з такими парубками: ще не підріс свині під хвіст, а вже біжить за дівками», «Між двома парубками дівчина баламутна», «На козаку нема знаку, а на дівчині дві причини», «Дівочий стид до порога: аби пересягнула, так і забула», «Не микулай очима, як не твоя дівчина», «Чесць дівоче щастя береже»).

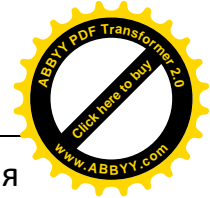
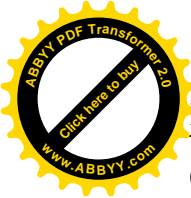
Сім'я – це осередок суспільства, але вона є набагато більшою за це поняття. У родині гуртом переживають і радощі, й печалі, у ній народжується нове життя. Сім'я – символ вірного кохання, щоденного піклування, поваги, тепла та вдячності. Це першоджерело людського духу, високої моральності. Вона є берегинею моральних чеснот, пам'яті предків, давніх звичаїв, обрядів і традицій. Одні з цих обрядів мали забезпечити щастя в сім'ї, добробут, процвітання, злагоду та плодючість (спонукальні обряди), інші (запобіжні) повинні були захистити родину від злих сил. Виходячи в життя, людина дивилася на нього очима тієї сім'ї, в якій росла.

Слід зазначити, що у сімейній обрядовості нашого народу християнські традиції перекликаються з залишками ритуалів ще дохристиянських часів. Але в усі часи українці сприймали сім'ю як уособлення роду, як осередок злагоди й миру, а виховання дітей – як святий й почесний обов'язок. Українці завжди ставили сім'ю на перше місце, а дбати про лад у сім'ї вважали одним з головних завдань: «Горе тому, в кого нема ладу в господі», «Не потрібен і клад, коли в сім'ї лад». Мир, злагоду та благополуччя вважали важливою ознакою сім'ї: «Живуть між собою, як голубків пара».

Зазвичай українці вкрай негативно ставилися до тих, хто не вступав до шлюбу. Людина, яка ні про кого не піклувалася, нікому не віддавала свого тепла, в очах оточуючих виглядала не зовсім повноцінною: «Хороший парубок, хоч води напийся, та й досі не женився», «Дівка, що з старостів сміється, часто на кутні плаче». Навіть вдівці та вдовиці прагнули якомога швидше знайти собі нову пару, але народний звичай забороняв їм одружуватися раніше, ніж через рік після втрати партнера. Але існували випадки, коли після смерті батька дорослий син свідомо відмовлявся від одруження, щоб бути годувальником та вихователем молодшим дітям. Ідеалом українського народу завжди була повна сім'я, обов'язковою умовою було вінчання в церкві, схвально ставилися до багатодітності: «Діти – окраса дому», «Бодай на вас добра година та грошей торбина, а дітей сотні півтори». Але незамужні матері були соромом для родини, їх називали покритками. Засуджувалася в народі невірність і розлучення – вважалося, що шлюб з'єднується Богом назавжди. Єдина виправдана причина розлучення – відсутність дітей – давала змогу розійтися подружжю мирно, попросивши пробачення і побажавши щастя в новому шлюбі один одному.

Через любов до дітей українці трепетно ставилися до вагітних жінок. Існують численні обряди й табу, які пов'язані з появою на світ дитини. Їх можна поділити на передродильні (про вагітність має знати якомога менша кількість людей, не дозволяли майбутній матері спілкуватися з каліками та немічними, не можна підстригатися, робити в свято, пити горілку, пекти хліб, не можна відмовляти вагітній ні в чому, а незаміжнім дівчатам заборонялося доїдати за майбутньою матір'ю), пологові (запрошував бабку-повітуху чоловік, зазвичай із хлібом; вона нізащо не мала відмовити; відкривали все, що можна: двері, шафи, замки, розв'язували всі вузли, знімали сережки) та післяпологові (відрізали три пучки волосся у немовля, щоб позбавити від лисини в майбутньому; окурювали дитину димом, у рукав сорочки клали щось на щастя, не лаялися біля нехрещеного немовля; під час обряду першої купелі у свяченій воді дівчинкам додавали молоко й мед, а хлопчикам клали

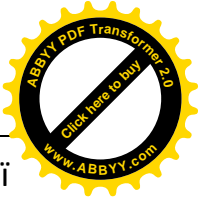
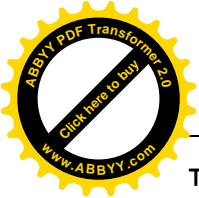
сокиру; обсушували дитину біля печі; здійснювали обряди ім'я наречення та хрестин). Таким чином, народна мораль завжди опікувалася сім'єю.

Традиційно очолював родину батько. Його слово було неписаним законом, воля не підлягала обговоренню. Жінка могла посідати й значне місце в родині, хоча в більшості випадків вона була в тіні чоловіка, вмючи непомітно проводити власну «політику»: «Чоловік хату за один кут тримає, а жінка за три». Доречі, доньки мали таке ж право на батьківське майно, як і сини. Отже, можна побачити рівноправне становище жінки в українській родині [6, 244].

Також існувала гарна традиція збиратися всією родиною щовечора за вечерею: члени родини звітували про зроблені справи, розподіляли завдання на майбутній день. Це об'єднувало родину, формувало вміння разом приймати рішення. Доречі, в українських родинах здавна існував звичай розподіляти роботу на «чоловічу» та «жіночу». Чоловік виконував важку роботу в полі, відповідав за домашній інструмент, виготовляв знаряддя праці, стежив за станом хати, доглядав за кіньми, їздив до лісу по дрова, полював, ловив рибу. Жіночі справи були фізично легшими, в основному прив'язаними до хати: готувати їсти, мити, прибирати, пряти, ткати, шити, вишивати, готувати запаси на зиму, відповідати за дітей, доглядати домашніх птахів, поратися коло корови, полоти город, мочити коноплю, терти льон. Діти приблизно з п'яти років залучалися до хатніх робіт, наприклад, пасти гусей, поратися на городі, в хаті. Малі діти не знали розподілу робіт, і хлопчики, і дівчата виконували одне й теж. З семи років починався поступовий розподіл праці, а з десяти років діти під наглядом батьків виконували вже чітко розподілену роботу [6, 267].

Сьогодні в складних умовах реформування системи освіти ми повертаємося до традиційного сприймання української родини. На думку В. А. Мосіяшенка, провідними чинниками статусу української родини є наступні: непорушний авторитет, шлюбна родинна вірність, любов до родини та дітей, відданість справі їхнього виховання, дотримання народних чеснот, норм християнської моралі, піклування дітей про батьків. Актуальними в сучасному процесі родинного виховання є й ознайомлення учнів з найкращими ознаками традиційної української сім'ї, а саме: вільність і рівноправність членів сім'ї, любов, обов'язок, взаємодопомога, доброта, дружба, працелюбність, тактовність, свідомість, розум та злагода у розв'язанні сімейних проблем, розуміння головного завдання – виховання дітей [5, 75].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства необхідно повернутись до дотримання сім'ями найважливіших і актуальних понині

традиційних норм співжиття і виховання дітей. Апробовані часом функції сім'ї все більше претендують на збереження і реалізацію в умовах сьогодення. Зараз важливо не втратити духовності, не схибити. Акумулюючи такі моральні категорії родинної етнопедагогіки, як відповідальність, співчуття, любов до дітей, вірність, пошана жінки, які є необхідними умовами не тільки створення сучасної родини, але й відтворення суспільства та самоствердження людини, народна мудрість та традиції забезпечують особливе психологічне середовище та виступають найважливішим засобом навчання та виховання дітей.

Висновки. Народна педагогіка пильно стоїть на сторожі здійснення основних вимог до створення, розвитку та збереження родини, виховання здорового, гідного, працелюбного члена суспільства. Використовуючи в сучасному навчально-виховному процесі головні постулати української родинної етнопедагогіки, педагоги сприяють формуванню свідомого, відповідального ставлення учнів до майбутнього сімейного життя, сімейних відносин, відповідальності, дотримання моральних норм.

Розв'язання основних завдань, дотримання провідних принципів, розуміння суті пріоритетів родинного виховання сприяють успішній реалізації етнопедагогічних ідей, утвердженню гуманістичних стосунків у процесі виховного впливу. Чим більше буде учасників педагогічного процесу, які не тільки розуміють виховну справу, а ще й бажають її удосконалити, тим більш ефективним буде визначальний вплив на підростаюче покоління.

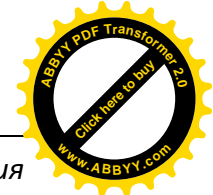
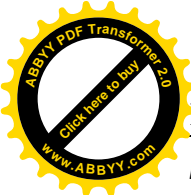
ЛІТЕРАТУРА

1. Родинно-сімейна енциклопедія / За заг. ред. Арвата Ф. С. та ін. – К. : Богдана, 1996. – 438 с.
2. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебнік С. Р. // Соціальна робота. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
3. Українське народознавство / За заг. ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів : Вид. центр «Фенікс», 1994. – 605 с.
4. Етнопедагогіка : Ч. I : [навч. посіб.] / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 150 с.
5. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко. – 2-ге вид., стер. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 174.
6. Українські традиції і звичаї: Для дітей середнього шкільного віку / Авт. і упорядники В. М. Скляренко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро. – Харків : Фоліо, 2008. – 318 с. – (Дитяча енциклопедія).

РЕЗЮМЕ

М. Н. Быкова. Семейные традиции и обряды украинской этнопедагогике как педагогический инструментальный современного воспитательного процесса.

В статье раскрывается содержание понятий «этнопедагогика», «семейная этнопедагогика», рассматривается соотношение цели украинской этнопедагогике и цели современного семейного воспитания, а также анализируется влияние семейных обычаев и обрядов украинской этнопедагогике на учебно-воспитательный

процесс, в частности на возможные пути конструктивного использования этнопедагогических знаний в процессе семейного воспитания.

Ключевые слова: этнопедагогика, народная педагогика, семейная этнопедагогика, педагогическая культура, этнопедагогический идеал, народные обычаи и обряды, этнотрадиционное образование.

SUMMARY

M. Bykova. Family traditions and customs of Ukrainian ethicpedagogy as a pedagogical method of modern bringing up process.

In the article it is opened a content of conceptions «ethnopedagogics», «family ethnopedagogics», considered a connection of Ukrainian ethnopedagogic's goal and a goal of family bringing up, also ii is analyzed influence of family customs and Ukrainian ethnopedagogic's customs on educational-bringing up process, partly on possible ways of constructional using of ethnopedagogic knowledge in the process of family bringing up.

Key words: ethnopedagogic, folk pedagogic, family ethnopedagogic, pedagogical culture, ethnopedagogical ideal, folk customs and traditions, ethnopedagogical education.

УДК 37(09):37.036

О. А. Гудовсек

Рівненський державний
гуманітарний університет

ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПЕДАГОГІЦІ XIX – XX ст.

У статті висвітлено проблеми естетичного виховання особистості. Проаналізовано погляди вітчизняних педагогів та діячів української культури XIX – XX ст. на зазначену проблему. Розкрито окремі аспекти естетичного виховання та освіти.

Ключові слова: естетичне виховання, зміст, література, образотворче мистецтво, музика, естетична культура, педагоги.

Постановка проблеми. Проблема естетичного виховання особистості завжди була актуальною в педагогічній науці, розглядалася як принципово важлива складова педагогічної теорії, увага до вивчення якої то посилювалася, то послаблювалася, але ніколи не зникала. Періоди розквіту теорії естетичного виховання, як правило, збігалися з тими подіями, які відбувалися у країні: релігійними уявленнями, громадсько-політичними рухами; прогресивними ідеями, які були спрямовані на естетичний розвиток особистості тощо.

Провідні підходи до визначення предмета і змісту естетичного виховання були сформовані у часи античності. Античні педагоги, філософи розглядали естетичне виховання через поєднання краси тіла і душі, зовнішньої і внутрішньої краси, інтелектуальної, моральної і фізичної досконалості.

Візантійське мистецтво, базуючись на естетичних надбаннях античності, активно впливало на естетичну культуру Київської Русі та інших держав з православним релігійним віровченням. Естетична думка того часу